

Hans-Joachim Schulz.

Die byzantinische Liturgie, Glaubenszeugnis und Symbolgestalt,
Paulinus Verlag, Trier, 1980, s. 21 + 241

Завршетак Другог ватиканског концила, децембра 1963. године, на којем је акценат стављен на литургијску обнову у Римокатоличкој цркви, изазвао је појачано интересовање Запада за православну литургију. Само неколико недеља по завршетку концила, појавила се књига „Византијска литургија“ Ханса Јоахима Шульца. Књига о којој је овде реч је прерађено и допуњено издање. Прерада се огледа у додавању у шест нових поглавља, која осветљавају развој ранохришћанске литургије доводећи га у везу са постконцилском римокатоличком реформом и обновом западне црквене свести. Преглед развоја историје византијске литургије у другом издању употпуњен је новим резултатима. Посебан задатак ове књиге је „да боље расветли литургију преко догматског и иконографско — историјског развоја“.

Евхаристија је у православљу основа живота Цркве, и њено литургијско предање послужило је као одраз унутрашњег развоја Цркве. Особита снага православног предања нарочито се манифестује у литургици и догматици. У контексту једне такве синтезе, евхаристијско-еклисиолошког виђења Цркве, настала је књига „Византијска литургија“.

Књига се састоји из два дела. Први део има двадесет једну страницу и у њему је осврт на прво издање књиге под истим насловом. Други, главни део садржи 241 страницу и подељен је у шест поглавља.

У првом поглављу говори се о доприносу светих Отаца настанку византијске литургије, чија би прва фаза могла бити време између васељенских сабора у Константинопољу (381) и Ефесу (431). Док је главни град Византије имао одлучујући утицај у црквено-политичком животу, у теолошком и литургијском смислу Антиохија је имала посебан утицај. На Кесарију и Антиохију упућује и првобитност настанка обеју византијских анафора, које носе имена св. Василија Великог и св. Јована Златоустог. Писац се овде труди да успостави однос између анафора и светитеља чија имена ове носе. Није нимало лако утврдити аутентичност ових литургија, пошто се оне под именима ових светитеља појављују у литургијским рукописима с краја 8. века. Поготово је то тешко са Златоустовом литургијом, јер се његово име у најстаријим рукописима још нејасно односи на целу литургију. Али и константно појављивање имена над једним чином литургије још увек не гарантује, у историјском смислу, да је дотични и састављач формулара. Најстарији литургијски формулари носе називе апостола или пак апостолских ученика. Упоредивањем већег броја анафора и из различитих традиција, и упоређивањем текста Василијеве и Златоустове анафоре са делима светитеља, дошло се до следећег закључка: Литургија Св. Василија Великог не може се сматрати као скраћење неке друге литургије, она је пре допуна неког другог старијег текста. Упоредјујући дела светитеља а анафору која носи исто име, теолошки и стилистички посматрано, само Св. Василије долази у обзир као редактор византијске анафоре њему приписане. Исти је случај са Златоустовом литургијом. Овде је још утврђена сличност између литургије Дванаест апостола и Златоустове литургије. Настанак обеју иде уназад до четвртог века, а место настанка је Антиохија.

Пошто је историјски осветлио настанак анафора, у вези са личностима чија имена оне носе, писац даље говори о утицају догмата на развој византијске анафоре.

Развој Христологије у 4. веку у одбрани од христолошких јереси, у чијем центру стоје градови Антиохија и Кесарија, утицао је на развој анамнезе у литургији. Исти је такав однос између учења о Св. Духу и епиклезе у литургији. Формирање анафоре у четвртвом веку посебно је обележено преко формирања учења о Св. Тројици, преко песме „Трисвјатоје“ и кроз анамнезу и епиклезу. Код антиохијских отаца 4. и 5. века посебно је развијена симболика у евхаристији. Однос целокупне литургије према евхаристијској симболици Златоусти посебно наглашава кроз примену појма тајне у литургији, „скривена тајна Стварности“.

Друго поглавље говори о литургији у Константинопољу у време монофизитства, чији настанак није остао без утицаја на формирање литургије. У време Златоуста постојала је теолошка и литургијска размена између Константинопоља и Антиохије. Касније, за време монофизитства заострили су се теолошки односи међу патријархатима. У 6. веку је већина православних имала александријско схватање у теологији и терминологији Кирила Александријског као важећи систем мишљења, на супрот антиохијцима—Теодориту и Теодору. Ове промене и размимоилажења нису остале без утицаја на византијску литургију. Увођење песме „Трисвјатоје“ у византијску литургију, директна је последица борбе противу монофизитства. Такође утицај Ареопажита, с краја овога века, и увођење нових текстова, пре свега „Јединородни Сине“ и херувимске песме, показују један заокрет византијске теологије у правцу Александрије. Прва појава песме „Трисвјатоје“ потиче од халкидонског сабора. Развој епископског входа са кађењем цркве, посведочен је крајем петог века Дионисијем Ареопажитом. Њему је посвећен добар део овога поглавља као тумачу литургије, односно литургијских симбола. Његово тумачење литургије у трећој глави Црквене јерархије, послужило је као узор каснијим коментаторима литургије, посебно св. Максиму Исповеднику и св. Симеону Солунском. Мистичко тумачење литургије од Дионисија Ареопажита наћи ће свој пут и бити осветљено, пре свега, у време Јустинијанове епохе у Византији.

Развоју Византијске литургије у време Јустинијанове владавине у Византији и њено тумачење кроз св. Максима Исповедника, писац посвећује треће поглавље књиге. О Јустинијановој (527—565) епоси говори се као о немерљиво значајној епоси за византијску културу. У ово време и византијска литургија добија своју утврђену форму. Од посебног је значаја на културном подручју црква Св. Софије, која је истовремено и симбол епохе, према томе и њен литургијски обред са великим входом и свечаним преносом Дарова и њиховом мистичном хорском пратњом. Такође су у овој послитургија и историја догмата повезани једно са другим. У ово време спада и увођење песме „Јединородни Сине“, чији је творац сам цар Јустинијан. Карактеристична одлика византијске литургије да се пред причешће у путир сила врела вода, први пут је посведочена у шестом веку. Највећи део овога поглавља посвећен је цркви Св. Софије, која је у црквеном и историјско-литургијском погледу остварила првенствено један обредни простор. Као израз духовне моћи једне епохе, она се показала у архитектури, иконографији и литургији. Литургија Јустинијановог доба одликује се пре свега формирањем великог входа и симболиком припремања и преносења дарова. Пренос дарова у олтар на почетку евхаристије св. Максим Исповедник назива „Вход са свегим Тајнама“. У 6. веку је уведена и херувимска песма од стране цара Јустина.

Нарочито место у овоме поглављу заузима Св. Максим Исповедник. У његовој „Мистагогији“ литургија Јустинијанове епохе налази своје свеобухватно значење. Он ставља нагласак на „небеско-земаљско“, дакле, двострано наглашена стварност Цркве, утолико што се симболички представља. Он се највише се задржава на великом входу, док у тумачењу анафоре и не гуди нешто друго осим онога о чему говори Дионисије Ареопажит. Његово тумачење литургије односи се на испупљење целокупног човечанства и Христов величанствени други долазак.

Друга велика епоха у Византији, у којој је она сву своју особеност показала, јесте време иконоборства. Овоме периоду писац посвећује четврто поглавље своје књиге. Ово поглавље је и најопширније. После кратког задржавања на Седмом васељенском сабору и коначној победи иконопоштовања 843. године, писац прелази на детаљно анализирање иконографије тога времена и њено тумачење. Обухваћен је и говор патријарха Фотија при освећењу цркве Неа у Цариграду, у којем се нарочито хвали иконографија цркве и њено теолошко значење. Одређивање карактера икона одразиће се и на литургијске радње овога периода, пре свега на часне дарове. Док је Јустинијаново време посебно интезивно ставило нагласак на пренос часних дарова, докле ће у овоме периоду пажња бити обраћена

на њихову припрему. Тако имамо настанак проскомидије. Византијска црква, украшена иконама, јавља се као слика космоса састављеног од неба и земље, који је Христом устројен и космичком литургијом бива испуњен. Тај иконама украшени космос од тада истовремено сам бива литургија, у којем скупа делују литургијско-светотајинска присутност Христа, ангела и светих. Црквени простор у њеној иконографији показује се као место присутности постојеће тајне живота Христовог. Ово се савршено показује у литургијском циклусу потпуно развијеног византијског система иконографије у 11. веку.

Писац даље говори и о поретку иконографије у цркви и литургијским симболима у иконографији. Онај ко схвата иконе и симболичне литургијске радње, доживљава у њима једну нову потврду стварности оваплоћења и Христове присутности у евхаристији.

Као што је велики део претходног поглавља посвећен св. Максиму Исповеднику, тако је велики део овога поглавља посвећен патријарху Герману и његовим литургијским коментарима садржаним у делу „Историја литургије и мистично посматрање“. У овоме делу описује се појединачно симболичко значење кађења, свештеничких одежди; али се „Коментар“ односи много више на велике симболичке садржаје, који су дошли до изражаја у иконографији и литургији овога времена. Литургија не репрезентује само Христову смрт, полагање у гроб и Његово васкрсење, него суштински и Његово оваплоћење. Ово се нарочито огледа у малом входу, епископским одеждима и еванђелској проповеди.

Пето поглавље говори о Тајни Христа и њеном месту у литургији у време Комнина. После признавања светих икона и њихове теологије, литургија се све више показује као слика Христовог искупитељског дела, одговарајући једном сликовитом остварењу сећања на Христа. У ово време имамо и појаву „литургијског циклуса“ у иконографији (претставе везане за Божић, Васкрс). Црквени простор овде се појављује као место Христове мистичне присутности. Писац у овоме поглављу посвећује простора и литургијском свитку „Ставру“ патријаршијске библиотеке у Јерусалиму, који садржи литургијске молитве, као и орнаментуку и минијатуре. Такође је доста простора посвећено и литургијском коментатору 11 12. века Теодора Андидског. У његовом делу „Разматрање божанствене литургије вршене у симболима и тајнама“ ставља се главно тежиште на то да евхаристија репрезентује целокупно искупитељско дело Христово. Целу литургију Теодор разуме као једну икону, односно једну сликовиту претставу Христовог живота.

Шесто поглавље ове књиге говори о коначном утврђивању литургије у време Палеолога. Први део поглавља говори о литургији као већ у потпуности формираној и само јој је понешто додавано, односно појашњено. Литургијске претставе у иконографији овога времена су из живота Христовог и израз су литургијске ананезе. Оне су онакве, каквом их је религиозна мистика проживљавала. Мистичко искуство, које може сваки верник да доживи, полази у нормалним случајевима од литургијског доживљаја и сходно томе у специфично касно-византијској иконографији игра значајну улогу. Ту се првенствено истичу евхаристијске теме, од којих причешће апостола, литургија црквених отаца, небеска литургија припадају обавезном украшавању цркава.

Други, већи део овога поглавља посвећен је литургијским коментаторима Св. Симеону Солунском (+ 1429) и Николи Кавасили (+ после 1363). Оба коментатора су, каже писац, стекла у тумачењу литургије углед који ни до данас није надмашен. Писац наводи и њихова дела и њихово тумачење појединих литургијских радњи, одежди... За св. Симеона писац каже да он изричито наглашава, да су његова објашњења сакупљена из дела св. Отаца, и да ништа ново није придодато ономе што је од њих предато и да ово ни у чему није промењено, него сачувано неокрњено као символ вере. Светитељ се често позива на св. Дионисија, на „Мистагогију“ Св. Максима, при чему додаје и неке значајне мотиве патријарха Германа. За Николу Кавасилу писац каже да је независан од осталих коментатора. Он му уједно придаје највећи значај међу њима у тумачењу литургије. Њему је, каже Шулиц, пошло за руком, боље од осталих коментатора византијске литургије, да литургију учини видљивом у њеном својственом светотајинском језгру, посебно у ананези смрти и васкрсења Господа Христа. Кавасила полази од суштине евхаристије, суверено обједињујући појединачна значења. И појединачне делове литургије он вреднује по њиховом теолошком значењу и њиховој функцији у оквиру целокупне евхаристије.

Још једним кратким освртом на све поменуте коментаторе византијске литургије, вреднујући укратко њихову улогу у тумачењу исте, писац закључује ово своје дело.

Несумљиво је да је ова књига Х. Ј. Шульца велики допринос, иначе не баш богатој, литургијској литератури на Западу. Дело је у приличној мери приближило западном хришћанину, првенствено теологу, у време појачаног интересовања Запада за православље, дуготрајну традицију православне Цркве и њено литургијско остварење. Оно омогућује увид у настанак православне литургије из самог живота православне Цркве и континуирано прати њен развој од почетка до краја. Писац се богато користио изворима и постојећом литературом у вези са православном литургијом, дајући њен догматско-историјски преглед и симболички смисао. Он се, додуше, у последња два поглавља преопширно задржавао на црквеном простору и иконама, детаљизирајући у њиховом тумачењу.

Осим што садржи богат списак литературе, на крају ове веома значајне књиге проф. Шульца, налази се опширан догматско-историјски, литургијски и иконографски регистар.

Јован Марић